

הרב יצחק פייגלין

אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא לימוד הסוגיות לברור פסיקת ההלכה

א. מבוא

בעולם הישיבות ישנו מגוון דרכים בלימוד התורה בכלל ובלמוד הגמרא בפרט. במאמר זה ברצוני לעסוק בשיטת "אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא", שיטה ישנה, וכנראה גם העתיקה ביותר. מגמת שיטה זו היא לימוד עיוני מעמיק של דברי התלמוד עם דברי הראשונים והאחרונים, כאשר תוצאת העיון היא הבנת השיטות השונות בסוגיה, וידיעת השיטה שנפסקה להלכה. פירות לימוד זה כפולים: ראשית, הלומד מקבל מבנה בהיר ומסודר של מהלך הסוגיה. שנית, כתוצאה מהלימוד הלומד יודע את ההלכה והגיונה ומתוך כך זוכה לקיים את מצוות ה' כראוי.

למאמר שני חלקים: הראשון, דיון במקורות מהתלמוד, ראשונים ואחרונים העוסקים בדרך הלימוד הראויה. בחלק השני ננסה לבאר את דרך הלימוד בפועל ולהסביר את יתרונותיה.¹

ב. דיון במקורות

1. המקור בתורה למצות לימוד תורה

לפני העיון בדרך לימוד התורה, יש לעיין ביסוד המצוה ללמוד תורה. במסכת קידושין מובא (כט, ב):

ללמדו תורה. מנלן? דכתיב: ולמדתם אותם את בניכם. והיכא דלא אגמריה אבוה - מיחייב איהו למיגמר נפשיה, דכתיב: ולמדתם.

לפי מסקנת הגמרא הפסוק ממנו נלמדה מצוות לימוד תורה הוא (דברים ה, א):

* ר"מ בישיבת נהריה; המאמר התפרסם לראשונה בכתב העת 'מכרמי שומרון', ספר היובל, ישיבת קרני שומרון תש"ס.

1. מאמר זה לא יעסוק בסוגיה העקרונית של היחס שבין תלמוד למעשה, נושא זה נדון בהרחבה במקומות רבים.

ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אלהם שמע ישראל את החקים ואת המשפטים אשר אנכי דבר באזניכם היום **ולמדתם אתם** ושמרתם **לעשתם**.

מוני המצוות: הרמב"ם², החינוך³ והסמ"ג⁴ סוברים שמצוה זו נכתבה כמה פעמים בתורה ומביאים פסוקים נוספים שמהם למדו חז"ל, לדעתם, את מצוות תלמוד תורה. הפסוק העיקרי לדעתם הוא כאמור הפסוק **"ולמדתם אתם ושמרתם לעשתם"** המוכיח שיש מצות תלמוד תורה ומלמד גם על מטרת המצווה: **"ושמרתם לעשתם"**, כלומר תוצאת הלימוד היא השמירה והעשייה של המצוות. הרמב"ם במשנה תורה (א,ד) הדגיש עוד יותר ענין זה, וכך לשונו:

מי שלא לימדו אביו, חייב ללמד את עצמו כשיכיר, שנאמר **"ולמדתם אותם, ושמרתם לעשותם"**. וכן אתה מוצא בכל מקום, שהתלמוד קודם למעשה, מפני **שהתלמוד מביא לידי מעשה**, ואין המעשה מביא לידי תלמוד.⁵

בעל **ספר החינוך** מבאר את מצות תלמוד תורה בלשון זו:

מצות עשה ללמוד חכמת התורה וללמדה, כלומר: **כיצד נעשה המצוות, ונשמור** ממה שמנענו האל ממנו, ולדעת גם כן משפטי התורה על **כיוון האמת**, ועל כל זה נאמר, ושננתם לבניך... ונכפלה מצוה זו במקומות רבים שנאמר, ולמדתם ועשיתם, למען ילמדון, ולמדתם אותם את בניכם.

החינוך מדגיש שהמצוה היא לדעת כיצד לעשות מצוות וכיצד להמנע מלעבור עברות. אם כך, פשיטא שהלימוד צריך להביא לידי מעשה, שאם לא כן – לא נקיים את מצוות תלמוד תורה. עוד מוסיף החינוך שנדע **"משפטי התורה על כיוון האמת"** וכי יש משפטי תורה על **"כיוון שקר"**? אלא, מסתבר שיש משפטים כאלה ואלה המשפטים שמביאים למסקנה מוטעית והם אינם על כיוון האמת. משפטים אלו עשויים חלילה להוביל למעשה לא נכון משום שטעו בלימודם. פסוק נוסף שעל אף שאינו מהתורה חביב הוא בעיני הלומדים ורבים רואים בו מקור חשוב למצות תלמוד תורה, מובא בספר יהושע (א,ה):

לא ימוש ספר התורה הזה מפיד והגית בו יומם ולילה **למען תשמר לעשות** ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכך ואז תשכיל.

2. מצות עשה יא.

3. מצוה תיט (מיוחס לתלמיד הרשב"א. ראו במבוא למנחת חינוך הוצאת מכון ירושלים).

4. חלק מצוות עשה מצוה יב (ר' משה מקוצי מבעלי התוספות).

5. הסמ"ג העתיק בספר המצוות שלו את לשון הרמב"ם במשנה תורה ונראה שגם הוא סובר שתכלית הלימוד היא ידיעת המעשה.

בפסוק זה מצטוו יהושע במצות תלמוד תורה, וה' מוסיף ומבאר לו את תכלית המצוה: "למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו". כלומר, תכלית הלימוד היא עשיית מצוות ה', וממילא ברור שאם הלימוד אינו מוביל לידיעת המצוות אזי ספק אם קיים מצות תלמוד תורה כראוי, ובודאי שלא קיים אותה בשלמותה.

2. עיון בדברי חז"ל

בפרק זה נעיין בכמה מדרשים שמהם ניתן ללמוד על גישתם של חז"ל לדרך הראויה בלימוד תורה. נפתח בעצם הרעיון שתכלית הלימוד היא קיום המעשה, מתוך המעשה הידוע מעלית בית נתזה (קידושין מ, ב):

וכבר היה רבי טרפון וזקנים מסובין בעלית בית נתזה בלוד, נשאלה שאלה זו בפניהם: **תלמוד גדול או מעשה גדול?** נענה רבי טרפון ואמר: מעשה גדול, נענה ר"ע ואמר: **תלמוד גדול, נענו כולם ואמרו: תלמוד גדול, שהתלמוד מביא לידי מעשה.**

העולה מתוך מסקנת הדיון הוא שתלמוד גדול יותר בתנאי שהוא מוביל לקיום המעשה. תלמוד שאינו מביא לקיום אינו התלמוד הראוי.

עתה, נבאר את הביטוי "אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא" מתוך עיון בדברי חז"ל השונים שהביאו ביטוי זה. המקור העיקרי לענין מובא במסכת סוטה (כא, א). הגמ' דורשת את הפסוק "בהתהלך תנחה אתך בשכבך תשמר עליך והקיצות היא תשיחך" (משלי ו, כב). מפסוק זה לומדת הגמרא דברים רבים על דמותו של בן תורה, ועל היחס ללימוד תורה ולקיום מצוות. נביא קטעים ממדרש זה:

בהתהלך תנחה אותך וגו', בהתהלך תנחה אותך - זה העוה"ז, בשכבך תשמור עליך - זו מיתה, והקיצות היא תשיחך - לעתיד לבא; **משל**, לאדם שהיה מהלך באישון לילה ואפילה, ומתיירא מן הקוצים ומן הפחתים ומן הברקנים ומחיה רעה ומן הלסטין, ואינו יודע באיזה דרך מהלך, נזדמנה לו אבוקה של אור ניצל מן הקוצים ומן הפחתים ומן הברקנים, ועדיין מתיירא מחיה רעה ומן הליסטין ואינו יודע באיזה דרך מהלך, כיון שעלה עמוד השחר ניצל מחיה רעה ומן הליסטין, ועדיין אינו יודע באיזה דרך מהלך, **הגיע לפרשת דרכים ניצל מכולם... מאי פרשת דרכים?** א"ר חסדא: זה ת"ח ויום מיתה. רב נחמן בר יצחק אמר: זה ת"ח ויראת חטא. **מר זוטרא אמר: זה ת"ח דסלקא ליה שמעתתא אליבא דהלכתא.**

לאחר שהמדרש הביא את המשל לאדם שהיה מהלך, שואלת הגמרא מה פרוש הביטוי "פרשת דרכים"? שלוש תשובות ניתנו לשאלה זו. אנו נתמקד בתשובתו של מר זוטרא שנראה שמסכים עם שתי התשובות שקדמו לו, אלא שבא להוסיף עליהן נדבך נוסף, והוא שהמעלה העליונה שת"ח יכול להגיע אליה מעבר לחרדה

מיום המיתה ומעבר ליראת חטא היא "סלקא ליה שמעתתא אליבא דהלכתא". רש"י מבאר שאדם המגיע לפרשת דרכים הוא אדם שמכיר את דרכו. ואת הביטוי "סלקא ליה שמעתתא אליבא דהלכתא" מבאר רש"י: "זכה לתורה ניצול מיצה"ר ומן החטא ועדיין אינו יודע באיזו דרך מהלך אם יזכה שיסייעוהו מן השמים להתקבל דבריו בין חביריו להורות כהלכה וכמשפט". המהר"ל מסביר מעלה זאת כך:

פירוש ההלכה שהוא האמת והישר, ואף ששאר התורה גם כן נקראת תורה ויש עליה שכר גם כן, מכל מקום יש לו קצת נטיה מן דרך האמת, אבל תלמיד חכם דמסיק שמעתתא אליבא דהלכתא זה הדרך נקרא פרשת דרכים שהוא נבדל ומיוחד משאר דרכים. וכל זה מורה כי התורה היא שמביאה האדם אל השם יתברך ולהיות זוכה לעולם הבא וביותר כאשר מכון הלכה... וביאור זה, כי ההלכה הוא אמתת התורה עד שאינו נוטה לא לימין ולא לשמאל.⁶

כלומר לדעת המהר"ל⁷ ישנם שני רבדים בלימוד תורה. הרובד הבסיסי הוא הלימוד הרגיל והפשוט שגם נקרא לימוד תורה אולם אינו קולע אל האמת. רובד נוסף, עליון יותר, הוא לימוד תורה שמכוון אל היושר והאמת, וזה "סלקא ליה שמעתתא אליבא דהלכתא", שמכוון את לימודו לפי ההלכה ולכך זוכה למעלה העליונה לעולם הבא.

מדרש נוסף בו מוזכר הביטוי "אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא" מובא במסכת בבא קמא (צב, א):

מאי דכתיב: יחי ראובן ואל ימות, וזאת ליהודה? כל אותן שנים שהיו ישראל במדבר, היו עצמותיו של יהודה מגולגלין בארון, עד שעמד משה ובקש עליו רחמים, אמר לפניו: רבש"ע, מי גרם לראובן שהודה? יהודה, וזאת ליהודה? מיד שמע ה' קול יהודה! על איבריה לשפא; ולא הוה קא מעיילין ליה למתיבתא דרקיעא, ואל עמו תביאנו; ולא הוה קא ידע משקל ומטרח בשמעתא בהדי רבנו, ידיו רב לו; לא הוה קא סלקא ליה שמעתא אליבא דהלכתא, ועזר מצריו תהיה.⁸

מדרש זה מתאר דו שיח בין משה רבנו לפמליה של מעלה על בסיס הסמיכות בין הפסוקים: "יחי ראובן ואל ימת ויהי מתיו מספר. וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה ואל עמו תביאנו ידיו רב לו ועזר מצריו תהיה" (דברים לג, וז). בדו שיח זה מנסה משה לברר מדוע עצמותיו של יהודה מגולגלין בארון ואינן מובאות לשיבה

6. נתיב התורה פרק א, ובלשון דומה גם בתפארת ישראל פרק יד.

7. באור שיטת המהר"ל יובא בהרחבה להלן.

8. בלשון זהה במסכת סוטה דף ז, ב.

של מעלה. באחד הטיעונים נגד יהודה נאמר שלא ידע ללמוד כראוי "ולא הוה קא ידע משקל ומטרח בשמעתא בהדי רבנן" ומשיב משה שיהודה אכן ידע ללמוד: "ידיו רב לו", ועדיין טוענים נגד משה: לימודו של יהודה פגום היה, שכן "לא הוה קא סלקא ליה שמעתא אליבא דהלכתא". כלומר: יהודה לא עסק בתורה כראוי אליבא דהלכתא, ולבסוף הוכיח משה שיהודה אכן למד אליבא דהלכתא: "ועזר מצריו תהיה". מעבר למשמעויות העמוקות שיש במדרש זה, ברור הדבר שהמדרש מלמדנו שלא די בלימוד תורה סתמי, אלא צריך שהלימוד יוביל לפסיקת ההלכה. וכך כותב המהר"ל בבאורו למדרש זה (חידושי אגדות):

שהיה דבק באמיתת השכל, כי אינו דומה מה שהוא משא ומתן שהוא השגה מה אבל אין זה אמיתת השגה, כמו שהוא הלכה שהוא אמתת השגה כפי מה שהוא, ודבר זה נתבאר לקמן אצל הגיע לפרשת דרכים נצול מכולם, וקאמר מאי פרשת דרכים ואמר תלמיד חכם דמסיק שמעתא אליבא דהלכתא.

מדרש ברוח דומה מובא במסכת סנהדרין (קו, ב):

אמר רב מרשיא: דואג ואחיתופל לא הוו סברי שמעתא. מתקיף לה מר זוטרא: מאן דכתיב ביה איה ספר איה שקל איה ספר את המגדלים ואת אמרת לא הוו סברי שמעתא? אלא, **דלא הוה סלקא להו שמעתא אליבא דהלכתא**, דכתיב סוד ה' ליראיו.

ביאור הדברים, הגמרא מנסה לברר: מדוע חטאו דואג ואחיתופל אע"פ שהיו מגדולי ישראל? ומשיבה הגמרא: משום שהם לא "סברי שמעתא". כלומר: לא למדו תורה. אך טוענת הגמרא שאין זה נכון, שהרי דואג ואחיתופל היו תלמידי חכמים גדולים? אלא שהם חטאו וטעו, משום "דלא הוה סלקא להו שמעתא אליבא דהלכתא". רואים גם כאן שמעלת לימוד תורה ללא מחויבות לבירור ההלכה אינה מספיקה, וזה עלול לגרור חלילה גם גדולי תורה לטעויות. רעיון זה הובא גם ביחס לדוד המלך (עירובין ג, א): "דוד דגלי מסכתא כתיב ביה יראיך יראוני וישמחו". מבאר רש"י: "דוד דגלי מסכתא - כדאמר בברכות שהיה **יגע בתורה ומורה הוראות**". מוסיף ומבאר המהרש"א: "דגלי מסכתא - היינו **שנתכוונו להורות כהלכה**".⁹

נסיים במדרש ממסכת יומא (כו, א):

9. בהמשך המדרש נאמר על שאול "אל כל אשר יפנה ירשיע", מבאר על כך המהרש"א: "דלא מסיק שמעתא אליבא דהלכתא".

אמר רבא: לא משכחת צורבא מרבנן דמורי אלא דאתי משבט לוי או משבט יששכר, לוי - דכתיב יורו משפטיך ליעקב, יששכר דכתב ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל. - ואימא יהודה נמי, דכתיב יהודה מחקקי! - **אסוקי שמעתא אליבא דהילכתא קאמינא.**

ביאור הדברים, רבא טוען ש"צורבא מרבנן דמורי" ישנם רק מצאצאי שבט לוי או יששכר. שאלו אותו: מה עם שבט יהודה? השיב רבא: הם אמנם לומדי תורה, אך אינם "אסוקי שמעתא אליבא דהילכתא". מבאר **המאירי**: "אמרו כאן על שבט יהודה אסוקי שמעתא אליבא דהילכתא קאמינא כלומר שאף על פי שהם חכמים **אינם יודעין לכוין את השמועות כהלכה**".

עולה מתוך דברי חז"ל שראינו שיש לימוד תורה פשוט ויש לימוד תורה איכותי ומוערך, והלימוד האיכותי הוא זה שמוציא מתוך העיון הוראה לחיי המעשה.

3. תורה לשמה

רבות נכתב על המושג "תורה לשמה". להלן נראה שהפרשנות המקובלת שיש ללמוד לשם התורה, אינה הפרשנות הפשוטה. במסכת ברכות (יז, א) נאמר: "העושה **שלא לשמה** נוח לו שלא נברא". מבאר שם **רש"י**: "פירוש שאינו לומד **כדי לקיים** אלא לקנטר". מתוך דברי רש"י מתברר שלימוד תורה לשמה הוא לימוד כדי לקיים.¹⁰

דברים דומים כותב ר' אלעזר אזקרי בעל **ספר חסידים** (סימן ז):

שורש התורה, צריך האדם להעמיק וללמוד **ולדעת מעשה** בכל דבר, שנאמר (תהלים קיא י) שכל טוב לכל עושיהם, ללומדיהם לא נאמר אלא לעושיהם, שלא יהא אדם קורא ושונה, בועט באביו או ברבו או במי שגדול ממנו. **אלא לומד על מנת ללמד לשמור ולעשות, וזו היא תורה לשמה.**

וכך גם כתב **השל"ה** הקדוש (תורה אור שבועות סו):

10. רש"י שם מסביר שיש שלוש מדרגות: המדרגה הנמוכה ביותר היא הלומד על מנת לקנטר, ועליו הגמרא אומרת "נוח לו שלא נברא", מדרגה שניה היא הלומד כדי שיכבדוהו, ועליו אומרת הגמרא: "לעולם יעסוק אדם בתורה ומצוות אף על פי שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה" (פסחים נ, ב), מדרגה שלישית ועליונה היא **הלומד תורה לשמה, וזה הלומד כדי לקיים.**

וענין 'לשמה', הכוונה, שיעסוק בתורה לקיים מה שצונו השם יתברך 'ולמדתם אותם'. ויחשוב שהתורה היא כמו כתב המלך, שכותב לעבדיו מה יעשו ומה ימנעו שלא לעשות, כן נתן הקדוש ברוך הוא התורה לעמו ישראל, עבדיו הנאמנים.¹¹

הראי"ה הקדיש ספר שלם לעניני התורה ולימודה. בפרק ב שם כותב הרב: "ענין תורה לשמה - לשם התורה... והנה כל הלומד תורה הוא מוציא מהכח אל הפעל את מציאות חכמתה מצד נפשו... ואם - כן הוא מגדיל התורה ממש בלמודו, וכיון שהקב"ה רוצה שיגדיל תורה, הדרך הישר הוא שילמד האדם מצד אהבתו את האור הגדול, שרוצה השי"ת בגילוי מציאותו, שיתגדל יותר ויותר".
דברים אלו של הרב מקורם מעולם הנסתר, והם עוסקים במעלה הרוחנית הבאה לו לאדם כאשר הוא נדבק בחכמת התורה. אך כאשר מגיע הרב לפרק על "דרכי תורה ונתיבותיה" מגדיר הרב תורה לשמה כך:

ואם יחסר אותו **הדיוק המעשי** הרי הצורה הבהירה, של רום ערך התורה האלהית, ורוממות חוקיה ומשפטיה ויקר ערך תכליתם, מתטשטשת, ואין שיעור להפסד הנצמח מזה לכל משאת הנפש של כלל היהדות לאדם בכלל ולישראל בפרט. על כן זאת היא החובה הגדולה **לעסוק בתורה לשמה בלבון הלכה**, שתהיה מחוורת כשמלה, ולמוד הדיוקים בהרחבתם יהיה מתוך עונג המושכל העליון ושמחתו. **וזוהו תנאי נכבד בעסק התורה לשמה** וממ"ח דברים שהתורה נקנית בהם. (אורות התורה פרק ט סע' ד).¹²

4. שיטת הרמב"ם

לעיל הבאנו את דברי הרמב"ם על מצות תלמוד תורה, שהתלמוד צריך להביא לידי מעשה. בהמשך דבריו בהלכות תלמוד תורה (א, יג) מבאר הרמב"ם כיצד יש ללמוד תורה:

יבין וישיכיל אחרית דבר מראשיתו, ויוציא דבר מדבר, וידמה דבר לדבר, וידין במידות שהתורה נדרשת בהן עד שיידע היאך הוא עיקר המידות **והיאך יוציא האסור והמוותר** וכיוצא בהן מדברים שלמד מפי השמועה - **ועניין זה, הוא הנקרא תלמוד.**

בהלכה זו רומז הרמב"ם לדברי חז"ל "לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא שליש במשנה שליש בתלמוד"¹³, וכוונתו כאן לבאר מהו תלמוד. מדבריו אלה נראה שהתלמוד מטרתו להוציא האסור והמוותר. אם כך, ישאל השואל, מדוע לנו

11. ביאור שיטת השל"ה יובא בהרחבה להלן.

12. ביאור שיטת הראי"ה יובא להלן.

13. קידושין דף ל, א.

להתעסק בכל השקלא וטריא שהתלמוד מלא בהם? על כך השיב הרמב"ם לר' יוסף באחת מאיגרותיו:

לפי שהתכלית המכוננת במה שחובר בתלמוד וזולתו - כבר נכרתה ואבדה, **ותכלית הלמדנים** - כלוי הזמן במשא ומתן שבתלמוד, כאלו הכוונה והתכלית היא האימון בויכוח, לא זולת זה. **וזו לא היתה הכוונה הראשונה**, אבל המשא ומתן והויכוח אמנם נפלו במקרה: כאשר היה מאמר שקול, ופרשו אחד בפרוש, ופרשו אחר בחילופו - הוצרך כל אחד מהם להראות אופן ראייתו ולהכריע פרושו. **והכוונה הראשונה אמנם היתה ידיעת מה שצריך לעשותו או להזהר ממנו** (אגרות הרמב"ם מהדורת ר' י. שילת, חלק א עמ' רנר-רנז).

באיגרת זו רואים בברור שכבר בתקופת הרמב"ם החלה תופעת לימוד הפלפול לשם הפלפול, והוא כאמור יוצא נגד תופעה זו, בהזכירו שתכלית הלימוד היא "ידיעת מה שצריך לעשותו או להזהר ממנו".

5. שיטת המהר"ל

לפני שנראה את הדרכתו של המהר"ל לדרך הראויה בלימוד התורה, נביא את דבריו בהגדרת המושג "לימוד תורה":

ללמוד תורה לא שייך רק על מי **שלמד תורה ומכין ההלכה לאמתתה** שבזה שייך לימוד תורה, אבל **מי שאינו מכין ההלכה על אמיתתה אין זה לימוד**, לכך מברכין לעסוק בדברי תורה, בין שהוא מכין ההלכה או שאינו מכין ההלכה, רק שייכין ללמוד האמת אע"ג ששגג (הקדמה לתפארת ישראל).

בנתיב התורה מתיחס המהר"ל לקלקול שחל אצל לומדי התורה בדורו וכך הוא כותב:

ואנו עומדים חס ושלום בעונש הזה עד **שהדורות האלו שינו דרך הראשונים** ואין הולכים בעקבותם שעיקר התורה היתה בפיהם ובלשונם ועתה הוסר דבר זה מאתנו לגמרי עד שהדבר הזה גורם קלקול הדור מכל וכל... **תחלת לימוד התורה שלא תשאר אצלם התורה כלל**, ועל זה יתאוונן האדם כי גלה ממנו כבוד התורה הודה והדרה ואנחנו ערומים בלא תורה, או לאותה חרפה ולאותה בושה וכלימה שנשתנינו מכל הדורות שהיו. **והכל בשביל שיאמר שהוא מחדד עצמו בפלפול...** כי אף אם היה פלפול של אמת צריך שיהיה קודם אליו הגרסא, ומכל שכן כי איך יאמרו שהם מחדדין אין זה אלא שמטפשין טפשות גמור והרי עינינו רואות החדוד הזה ומה שהעלו בידם, והנה הבחורים רכי השנים אם היה בהם גרסא דינקותא אין ספק כלל שהיו רגילים ויודעים כמה וכמה מסכתות קודם שיכנסו לחופה לישא נשים,

ועתה אין להם מאומה בידם, והכל בשביל שלמודם תוס' דבר שהוא הוספה וכי לא היה טוב יותר שיקנה גוף התלמוד קודם, והכל בשביל שנדפסו התוספות אצל הגמרא. ואלו נדפסו פסקי הרא"ש ושאר חדושים שחברו האחרונים מנוחתם כבוד אצל הגמרא **היו הכל לומדים על שטת ההלכה** אף הנערים הקטנים, כי מה לנערים אל דברים אלו שדבר זה גורם לו שאינו עומד על שטת ההלכה על בוריה... (נתיבות עולם, נתיב התורה פרק ו).¹⁴

המהר"ל מצר על כך שלומדים מעט גמרא, לא חוזרים על הלימוד, וכל ימיהם עסוקים התלמידים בפלפולים של הבל. אילו היו לומדים כמה מסכתות עם חדושי הלכות - היו יודעים גם ש"ס וגם הלכה כפי הראוי.

6. שיטת השל"ה

השל"ה הקדוש מתיחס לדרך הלימוד הנהוגה בדורו וגם הוא, כמו המהר"ל, מבקר בחריפות רבה את דרך הפלפול. השל"ה מכנה את הפלפול בשם "חילוקים". נביא קטעים מדבריו:

וענין החילוקים, יהיו בטלים ומבוטלים, ומי יתן שלא היו בעולם. **ואף אם יאמר האומר שהוא מגיד קרוב לפשוטו ומגיד הרבה עניינים אמתיים, מכל מקום כשמעורב בו אפילו דבר אחד שאינו אמת אסור במשהו**, ומי יוכל לשער העון הפלילי להפוך דברי אלקים תורת אמת (תורה אור שבועות סע' כד - כו).

בקטע זה מתמודד השל"ה עם הטיעון שגם לומדי הפלפול לומדים תורת אמת. אמנם לא כל הזמן, אבל לפעמים הם מכוונים גם לדעת ההלכה. השל"ה טוען שאין ערך ללימוד כזה אפילו אם מעורב בו רק מעט פלפול של סרק, שהרי הוא דובר סרה בתורת ה'. ומוסיף השל"ה וכותב:

14. בהמשך הדברים שם כותב עוד המהר"ל: "ואל יעלה על דעתך **שהאדם הוא נחשב בעל תורה בשביל שאם יש לפניו משנה או גמרא שיכול לפלפל ולישא וליתן להקשות ולעקור הרים**, אל תאמר כי זה בעל תורה שהרי אין התורה עמו רק שהוא חכם ויודע לפלפל, אבל מה שייך לומר עליו שהוא בעל תורה... לכן לומדי תורה המרבים בישיבה חזקו ונתחזקה בעד תורת אלהינו ועמדו נא בפרצה הזאת ותלכו בעקבות הראשונים ותהיו אתם עמודי התורה".

ובספר תפארת ישראל כתב: "**וכך הם מעשי הדור הזה** כאשר ידעו בעצמם כי לא יגיעו אל המעלה שהגיעו אליה הראשונים בחכמתן מפני קוטן שכלם נתיאשו מן הדבר לגמרי והוציאו ימיהם **בדברים אין מועיל לתלמודם בהויית משא ומתן שאין בו ממש**" (פרק נו). בספר 'דרך חיים' פרק שישי (עמ' שה) מוסיף ומבאר המהר"ל את שיטתו בענין, ואכמ"ל.

והנה שמעתי דיבת קצת מחכמי הדור האומרים באם לא עוד החילוק, מה גבר מגוברין, כי אז יקומו הרבה לתפוס ישיבה. על הדברים האלה ראוי לקרוע, להיות ממעט בכבוד שמים, כדי להרבות כבודו. ועוד 'מי יתן כל עם ה' נביאים', כי יתרבו הדעות.

כלומר יש הטוענים שאם לימוד התורה הוא כה פשוט אזי כל אחד יוכל ללמוד תורה, אך בדרך הפלפול והחילוקים רק חכמים יכולים ללמוד. על טיעון זה ודאי שיש להצטער: וכי נרצה להרבות בכבוד לומדי התורה ולמעט בכבוד שמים! ממשיך השל"ה שם:

והנה יש כת משוגעים האומרים: החילוק מחדד. האומר כן ראוי לנזיפה. חדא אף אם היה כן, וכי אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חבירו, קל וחומר חטא גדול ונורא כזה. ועוד, **כשנעשה מחודד מה עושה בחידודו, הלא אין חידודו אלא שמבלה ימיו בדבר הזה ומדבר סרה על תורת אמת.** ועוד, איך נעשו רבינו תם ור"י וכל בעלי תוספות מחודדים, רק על ידי לימוד תורת אמת, ובקיאות מסכתות והתמדה, וחוזרים תמיד.

לאחר שהשל"ה הביע את הסתייגותו הנחרצת משיטת החילוקים, מספר הוא על עצמו:

חבל על דאבדון, מה שהוצאתי רוב ימי בחילוקים גדולים ונפלאים, **חטאתי עויתי פשעתי, על כן באתי להזהיר הדורות הבאים, ובזה יתהפכו זדונותי לזכויות.** יאמרו נא יראי ה', ויפרסמו כל הנזכר לעיל בקרב כל ישראל לזכות את הרבים.

לבסוף מסביר השל"ה מהי הדרך הראויה בלימוד תורה, מהו פלפול של אמת ומהו פלפול סרק:

אמת הדבר, טבא פלפלא חריפתא. ובפרק במה מדליקין אמר רבא, בשעה שמכניסין אדם לדין, שואלין אותו, נשאת ונתת באמונה, פלפלת בחכמה כו'. אבל כל זה נאמר על פלפול של אמת. **ויכול אדם לחדש פלאי פלאות בכל הלכה והלכה, מכח קושיות ותרוצים ולפלפל עליהם, ולמצוא דרכים איזו דרך הפשט האמת, הן בתלמוד הן ברש"י ותוספות.** וכמו שמפלפלים התוספות עם רש"י, כן נוכל להוסיף בפלפול לעיין ולתרץ הקושיות שהתוספות מקשים על רש"י, וכן שאר קושיות שהתוספות מקשים בסוגיא דשמעתא... **ודוקא בפלפול של אמת, אבל בפלפול של שקר, 'דבר שקרים לא יכון'.**

7. שיטת הראי"ה

כפי שציינו לעיל, בכתבי הרב קוק זצ"ל נתיחד ספר שלם לענייני התורה ולימודה – "אורות התורה"¹⁵. בספר זה ישנו פרק העוסק ב"דרכי תורה ונתיבותיה", ובו מסביר הרב באריכות מהי הדרך הראויה בלימוד התורה. הרב מתאר את לימוד הגמרא לפי גדולי הראשונים הפוסקים:

לדעת את הסכום הכללי של כל ההלכות, לפי הקירוב היותר גדול למקורן בש"ס באופן כולל, שרק ע"י קבוץ כל הפרטים יתיצב נגד עיניו היופי הגדול של הבנין המפואר של כל התורה המעשית (ט, ג).

דברים יותר מפורטים מצאנו בהדרכת הרב לבנו באגרות הראי"ה על הדרך הראויה בלימוד:

לעבור על הסוגיא הנלמדת בדיוק הראוי, בתחילה ע"פ רש"י ותוס', ואח"כ בהרא"ש והרי"ף ומפרשיו. ואח"כ לעיין בד' הפוסקים באותו ענין. ברמב"ם ומפרשיו ובד' השו"ע ומפרשיו (חלק ד עמ' לו).

באגרת אחרת מתיחס הרב לשיטת הפלפול וכותב:

ובדרך דרישת ההלכה ראוי ג"כ לסול כעת מסלה עתיקה – ישנה, דהיינו שלא להתגדר בפלפולים... והחידושים היותר טובים באים כשאין מכוונים לחדש ולפלפל כ"א להאיר ולברר את הפשוט והכללות (חלק א עמ' שלז).

לסיום פרק זה של שיטתו של הרב קוק זצ"ל נביא קטע מתוך מאמר שפרסם הרב בשנת תרפ"א, "תחית הקודש". במאמר זה מתיחס הרב לתמורות שחלו בעם ישראל בדור האחרון, ומסביר את החשיבות של יצירה תורנית ולימוד תורה מעמיק ויסודי. מאמר זה מרמז מעט מה גרם להתפתחות עולם הפלפול והרחקת התלמוד מן ההלכה, והוא בא לקרוא לתיקון הדרוש בדורנו:

היניקה הרוחנית היסודית שלנו נודע לכל שהיא מושרשת בהתגלותה בתורה שבע"פ, התלמודים השנים, הבבלי והירושלמי, והתוצאות שלהם עפ"י הפוסקים, שהן המסקנות הברורות היותר מקובלות באומה, יכולים אנו לסמן בהרמב"ם והשו"ע. במשך הדורות והזמנים הלכה השפעת הפוסקים ונתרחקה אצל רבים מהמקור היסודי, מהתלמודים בעצמם במקורם, ומזה באה מגרעת וקטנות בארחות הלמוד וההוראה, כמובן יצאו מכלל זה גדולי הדורות אשר הם מתאחדים תמיד בלמודם עם המקורות הראשונים התלמודיים עפ"י הארות השיטות של הראשונים

15. את הספר קיבץ וערך בנו של הרב, הרב צבי יהודה קוק (ראו במבוא לספר).

אבל בהמון הלומדים ואף בהחשובים שבהם נעשו התלמוד והפוסקים לשני דברים שרק מגע קלוש יאחדם יחד. וזה אירע אפילו לתלמוד בבלי שיד הכל ממשמשת בו, ועאכו"כ לירושלמי שמעטו דורשיו והוגיו. כן הלכו הפלגים הללו, המקור והנהר המתפשט ממנו, והתפרדו זה מזה. **אכן כעת עומדת לפנינו מלאכת מחשבת אחת גדולה, לתקן את הפרוד הזה, להרגיל את המון הלומדים שלנו בסדר למוד מיושר, סדר המעמיד את הפוסקים והתלמודים במערכה אחת מחוברת ומאוגדת יחד** (מאמרי הראיה עמ' 50).¹⁶

ג. באור דרך הלימוד

בחלק זה של המאמר ננסה לבאר בקצרה את ההגיון בשיטת "אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא", וכיצד היא מיושמת הלכה למעשה. בבואנו לדון בשיטת לימוד, ראשית נשים לב מה הם הנושאים הנלמדים. רובנו קוראים לזה לימוד "גמרא בעיון", אך בעצם זהו עיסוק בתורה שבע"פ כולה, החל מהמשנה¹⁷ וכלה בפוסקים האחרונים. **המשנה** – ברובה היא אוסף דינים ומחלוקות בעניינים הלכתיים. לעתים נדירות ימצא גם משא ומתן הלכתי במשנה.¹⁸ בעצם, אנו מוצאים במשנה את דרכי ההוראה של התנאים בבית מדרשם. כלומר, המשניות היו הדרך בה לימד התנא את תלמידיו כיצד לקיים את המצוות. אכן, לא אחת נתגלו מחלוקות: תנא אחד סבר שיש לקיים מצוה בדרך אחת, ותנא אחר סבר שיש לקיימה בדרך אחרת. זו אינה מחלוקת לשם מריבה חלילה וגם לא לשם פלפול או חדוד שכלם של התלמידים. אלא, כל תנא טוען שהרוצה לקיים את המצוה כראוי – מוכרח לשמוע לו ולנהוג כמותו. אחרת, אולי לא יצא ידי חובה. נמצאנו למדים שמגמת המשנה היא להורות לנו כיצד לקיים את המצוות. **הגמרא** – ברובה דיונים בבתי מדרש שונים בדברי התנאים¹⁹ (משנה, תוספתא, ברייתות ומדרשי הלכה), ובדברי האמוראים מעבירי המסורת התנאית. מטבע

16. בלשון דומה בסוף הספר "אורות התורה" המהדורה הקטנה בשם "הרצאת הרב".
 17. למעשה החלה תושב"ע מיד עם מתן התורה שבכתב, ובמשך הדורות הלכה והתפתחה (תקנות מימות יהושע ועד ימות עזרא). אך לנו, לומדי התורה, אין מקור קדום יותר מהמשנה המצויה בידנו לתושב"ע. ע"כ לימוד העיון יתחיל מהמשנה וממדרשי ההלכה.
 18. במדרשי ההלכה דבר זה מצוי יותר.
 19. כך לשונו של רש"י: "מתלמוד למשנה ... החכמים שהן מדקדקין ליתן טעם משניות, להבין המשניות הסותרות זו את זו ולמצוא טעם לפטור ולחובה, לאיסור ולהיתר" (חגיגה דף י. וכן רש"י ברכות דף ה. ד"ה "זה גמרא", וברכות דף מז: ד"ה "שלא שימש").

הדברים דיון בדברי התנאים והאמוראים מעורר מחלוקות בדינים, בסברות ובגרסאות. כך נוצרו סוגיות הגמרא: חלקן קצרות, פשוטות וברורות לכל אחד, וחלקן סבוכות, מורכבות ודורשות עיון רב להבנתן. מכל מקום, תכליתן של הסוגיות היא לברר ענין שתוצאת בירורו יש בה נפקא מינה מעשית, עד כדי כך שכאשר נחלקים אמוראים בטעמו של דין מסוים, תטרח הגמרא ותשאל "מאי בינייהו?" כלומר: מה הנפקא מינה המעשית בין הטעמים שהושמעו, שאם לא כן – מה הטעם לעורר מחלוקת על דבר זה? נמצאנו למדים שמגמת הגמרא היא לפסוק ולהכריע בשאלות, ספקות ובעיות שהתעוררו במהלך הלימוד, על מנת שנדע היאך היא הדרך שבה צריך לנהוג בכל מקרה ומקרה.

חלק לא מבוטל מעולם תושב"ע הוא **מדרשי חז"ל**. מדרשים אלו פזורים הן בתלמוד הבבלי והן בתלמוד הירושלמי, אך מרוכזים לרוב בספרות המדרש. לא נדון כאן בדרך לימוד מדרשי חז"ל, משום שעל פי רוב הם אינם שייכים ללימוד "גמרא בעיון". אך נציין ונאמר שגם ביחס ללימוד מדרשים יש ללכת בדרך של "אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא" ויש לברר איזה מסר ערכי רוחני רצה התנא או האמורא ללמדנו, שאם לא כן, לא היה טורח לדרוש את הדרשה. ראייה לדבר היא חיבוריהם של המהר"ל והשל"ה שהם עצמם סוברים שראוי "לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא" ובכל זאת מצאו לנכון להביא מדרשי חז"ל רבים ולבארם. וכך כותב הראי"ה: "עלינו לחתור לזה בכל עז, שנזכה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא גם בחלק האגדה והדיעות כמו בחלק ההלכה" (הקדמה לעין איה ברכות).

הראשונים – נחלקים לשתי קבוצות. רוב הראשונים כתבו את חיבוריהם משום שהלומד הפשוט אינו יכול לדעת מתוך סוגיות הגמרא הפרוסות על פני כל הש"ס כיצד להכריע הלכה למעשה בשאלות שיתעוררו לו, וספק רב אם ידע להכריע בין הסוגיות השונות בש"ס. על כן מצאו לנכון הרי"ף, הרמב"ם,²⁰ הרא"ש ועוד לכתוב חיבור שיכריע בין הסוגיות השונות ויפסוק בשאלות שהתעוררו. אם כך, ודאי שהראשונים הללו עסקו בלימוד תורה על מנת לברר ממנה את ההלכה, כלומר: הם "אסוקי בשמעתא אליבא דהלכתא". קבוצה אחרת של ראשונים עסקה בחידושים על הש"ס. אמנם גם ראשונים אלה דוגמת הרמב"ן הרשב"א, הריטב"א

20. הרי"ף והרא"ש בודאי פירשו בדרך של סיכום סוגיות להלכה, אולם גם הרמב"ם בספרו "משנה תורה" – זו היא מגמתו וכך הוא מעיד בהקדמתו לחיבור זה. כמו כן ניתן להוסיף לרשימה זו פוסקים רבים שזו היתה גם מגמתם: יראים לרא"ם, האשכול, בעלי הנפש לראב"ד, העיטור, התרומה, הרוקח, המנהיג, אור זרוע, שיבולי הלקט, כל בו, סמ"ג, סמ"ק, האגודה, תורת הבית לרשב"א ועוד.

ועוד²¹ דנו בהשוואת סוגיות סותרות ולרוב אף הכריעו כמו מי הלכה. נראה, שהראשונים כולם המשיכו את מגמתה של תורה שבע"פ שהיא בירור המסקנה של הסוגיה על מנת לדעת כיצד לקיים את מצוות ה'.

תקופת הראשונים מסתיימת בדורו של ר' יוסף קארו. ספרו ה"בית יוסף" הוא תמצית התושב"ע. הוא דן בשאלות מעשיות על מנת לתת לכל יהודי ספר אחיד ופשוט שיתן מענה לכל הרוצים לדעת כיצד לנהוג ואין בכוחם לעיין בכל הש"ס והראשונים. דרכו של הבית יוסף בחיבורו²² היא "אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא". הוא מביא את עיקרי דברי חז"ל, את פירוש רש"י לעיתים ואת הראשונים העיקריים ואח"כ פוסק הלכה.

האחרונים – נחלקו גם כן לשתי קבוצות. חלק מהאחרונים המשיכו במסורת הלימוד המקובלת, אולם היה פחות מקום לספרי פרשנות על הש"ס בסגנון הראשונים.²³ אזי החלה להתפתח ספרות הלכה של שו"ת, פסיקה ונו"כ על שו"ע. חלק אחר התמקד בלימוד הגמרא, ועם השנים זנח מספר לא מבוטל של אחרונים את המחויבות לבירור ההלכה העולה מן הסוגיה ועיקר הלימוד היה בחקירות ופלפולים לשם הלימוד.²⁴

לאחר שסקרנו את התושב"ע ודרכה נראה בבירור שכל הוויתה היא לבאר מה הדרך לקיום הנכון של המצוות. אם כך אך טבעי הוא הדבר שבבואנו אל בית המדרש ללמוד "גמרא בעיון" נלמד בדרך שבה נוצרה תושב"ע. נעיין בסוגיות

21. ניתן להוסיף לרשימה זו ראשונים נוספים שהלכו בדרך של פירוש התלמוד, שגם מהם ניתן לראות פעמים רבות שמגמתם לפסוק ולא רק לפרש: ר"ח, ר' ניסים, בעלי התוספות, תוס' רא"ש, תוס' רי"ד, רא"ה, ר"ן, רמ"ה, רז"ה, רשב"ם, מאירי ואפילו במדה מסוימת גם רש"י.

22. ראו הקדמת הב"י לחיבורו וכן במבוא של מפעל הטור השלם הוצאת מכון ירושלים.
23. זאת מכמה סיבות שלא נרחיב בהן כעת, וראה למשל מאמרו של הרב שלמה זלמן הבלין, 'על החתימה הספרותית כיסוד החלוקה לתקופות בהלכה', 'מחקרים בספרות התלמודית, יום עיון לרגל מלאות שמונים שנה לשאול ליברמן'.

24. לעיל הראינו כיצד גינו הרמב"ם, המהר"ל והשל"ה את התופעה הנ"ל. לגבי השאלה מה גרם להתפתחות שיטת הפלפול שאין לה מקור לא בדברי חז"ל ולא בראשונים, ניתנו הסברים רבים. לענ"ד, הפלפול הוא תוצאה של התגוננות עולם התורה מפני השפעות זרות שאיימו על היהדות. יהודי הגולה ובמיוחד יהודי אשכנז שנלחמו בהשכלה נאלצו להוכיח את עליונות לימוד התורה על פני שאר המדעים והחוכמות. מתוך כך השתכללה האידיאולוגיה שלימוד התורה לשם הלימוד הוא המרום, ושיש להתעסק בסוגיות הש"ס בכל כיווני החקירה האפשריים. הסברים נוספים ראו בספר 'הויכוח על הפלפול', מאת דב רפל.

הגמרא הנוגעות לענין הנדון, נסכם את שיטות הראשונים הדנים בסוגיה, נעיין בדברי הפוסקים: רמב"ם, ב"י ושו"ע, וננסה להסיק לימינו כיצד ניישם את הפסיקה בחיי היום יום. כלומר: שיטת הלימוד "אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא" אין בה שום חידוש אלא חזרה לדרכם של ראשונים ואף גדולי האחרונים, כהגר"א והחפץ חיים.

ד. סיכום

פתחנו את המאמר בדיון מקיף במקורות לשיטת הלימוד "אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא". בחלקו השני של המאמר הבאנו את ההגיון שבשיטה זו, שבעצם אין בה כל חידוש. עתה, כאשר מגמת הלימוד "אליבא דהלכתא" הולכת ומתחזקת ובבתי מדרש רבים החלו לומדים בדרך זו, אין זה אלא אחד מסימני הגאולה שבה תורת ארץ ישראל מתחזקת ומשתלמת. **בדור זה אנו זקוקים** לתלמידי חכמים שידעו לחבר את הפירוד בין עולם ההלכה והפסיקה לבין עולם התלמוד והעיון,²⁵ שכן רק שילוב של שניהם בהיקף ובגדלות יצמיחו לנו גדולי תורה כמו הגאון מוילנא (שידע להראות בכל סעיף וסעיף בשו"ע את מקורו בש"ס ופוסקים). נסיים **בהגדרת "רב" לפי הרמ"א** בהלכות כיבוד רבו:

ובימים אלו **עיקר הרבנות** אינו תלוי במי שלמדו הפלפול וחילוקים שנוהגים בהם בזמן הזה, רק במי שלמדו פסק ההלכה והעיון והעמידו על האמת והיושר (יו"ד רמב, ל).²⁶

25. עיין על כך בדברי הרב קוק זצ"ל מאמרי הראיה עמ' 50, שהובאו לעיל.

26. מקור דברי הרמ"א במהרי"ק שורש קע.